

NÁLEPKOVÁNÍ DĚTÍ DIAGNÓZOU MENTÁLNÍ POSTIŽENÍ V ČESKÉ REPUBLICE

VELKÝ, ALE ŘEŠITELNÝ PROBLÉM

Praha, prosinec 2014

Zpracoval: Mgr. Jan Klusáček, výzkumný pracovník Lumos, analytik České odborné společnosti
pro inkluzivní vzdělávání

Kontakt: jan.klusacek@cosiv.cz

Projekt podpořila Nadace Open Society Fund Praha

**NADACE
OPEN SOCIETY FUND
PRAHA**

SHRNUTÍ NA JEDNU STRANU

PROBLÉM

Kdybychom brali vážně diagnózy, které děti v České republice dostávají od státních resp. krajských institucí, tak bychom museli dojít k závěru:

- že procentuální **podíl** dětí, které se rodí s **mentálním** postižením, **klesl mezi lety 2009 a 2014 o téměř 40 procent**, nebo že se České republice podařilo tisíce dětí z mentálního postižení „vyléčit“, přestože výskyt mentálního postižení by se neměl výrazně měnit v čase;
- že se v **Ústeckém** kraji rodí téměř **tříkrát více** dětí s lehkým mentálním postižením než ve **Zlínském** kraji a **dvakrát více** než **Moravskoslezském** kraji, přestože výskyt mentálního postižení by se v jednotlivých krajích neměl významně odlišovat;
- že se v některých krajích České republiky rodí dvakrát více dětí s mentálním postižením **než v zahraničí**.

Je zřejmé, že **Česká republika**, a některé kraje ČR obzvláště, mají **velký problém s diagnostikou mentálního postižení**. Nálepka mentálního postižení má řadu negativních dopadů na osud dětí. Je vysoce stigmatizující, ohrožuje životní šance dětí i jejich právo na rovný přístup ke vzdělání.

ŘEŠENÍ

Pracovníci školských poradenských zařízení stanovující diagnózu mentálního postižení si mnohdy jsou vědomi toho, že není zcela správné přidělit dítěti diagnózu mentálního postižení (zejména tzv. lehkého mentálního postižení). Dle názoru některých poradenských pracovníků se děti nastupující do školy znevýhodněné zdravotně nebo tím, že jim rodina neposkytuje (a často ani nemůže poskytnout) potřebnou podporu při vzdělávání, budou velmi obtížně vzdělávat v běžné třídě. Proto se některým jeví jako nejlepší řešení vzdělávání dítěte ve třídě či škole pro děti se zdravotním postižením. Tak dostávají stovky až tisíce dětí diagnózu mentálního postižení, přestože příčiny jejich speciálních vzdělávacích potřeb jsou ve skutečnosti jiné a vyžadují jinou míru a formu podpory.

Řešením tohoto problému je komplexní podpora škol hlavního vzdělávacího proudu při vzdělávání dětí s různými potřebami. Je třeba podnikat více kroků proto, aby se znevýhodněným dětem dostalo adekvátní podpory v běžné škole, aniž by musely dostávat diagnózu mentálního postižení.

Možností, jak tohoto cíle dosáhnout je celá řada. Je možné například:

- rozvíjet **včasnou péči a předškolní vzdělávání** pro všechny děti a zejména pro děti se sociálním znevýhodněním,
- zvyšovat **dovednosti učitelů** v práci s **heterogenní skupinou** dětí,
- zajistit školám **dostatek metodické podpory i finančních prostředků pro využívání podpůrných opatření** ve výuce všech žáků se speciálními vzdělávacími potřebami
- posilovat dostupnost a kompetence **asistentů pedagoga**,
- posilovat **dostupnost a kvalitu doučování** a další podpory dětí ve vzdělávání,
- posilovat **sociální roli škol** a jejich propojení s komunitou.

OBSAH

Problém.....	2
Řešení.....	2
Co je cílem této analýzy?	4
Z jakých dat analýza vychází?	4
Jaká jsou hlavní zjištění?	5
Zjištění č. 1: Počty dětí, které dostávají diagnózu mentální postižení, dramaticky klesají.....	5
Zjištění č. 2: Podíl dětí s diagnózou mentálního postižení se dostal na úroveň obvyklou v zahraničí, výjimkou je Ústecký kraj.....	6
Zjištění č. 3: v jednom kraji třikrát více dětí s mentálním postižením, než v jiném	7
Řešení: Nejen změny v diagnostice, ale především rozvoj inkluzivního vzdělávání	12
Literatura a zdroje.....	13

CO JE CÍLEM TÉTO ANALÝZY?

Tato analýza má čtyři hlavní cíle:

1. popsat vývoj diagnostiky mentálního postižení v České republice v čase;
2. srovnat státními institucemi stanovený výskyt mentálního postižení v ČR se zahraničím;
3. prozkoumat a pokusit se vysvětlit rozdíly v počtu dětí s diagnózou mentálního postižení mezi jednotlivými kraji v České republice;
4. nabídnout možná řešení existujících problémů.

Z JAKÝCH DAT ANALÝZA VYCHÁZÍ?

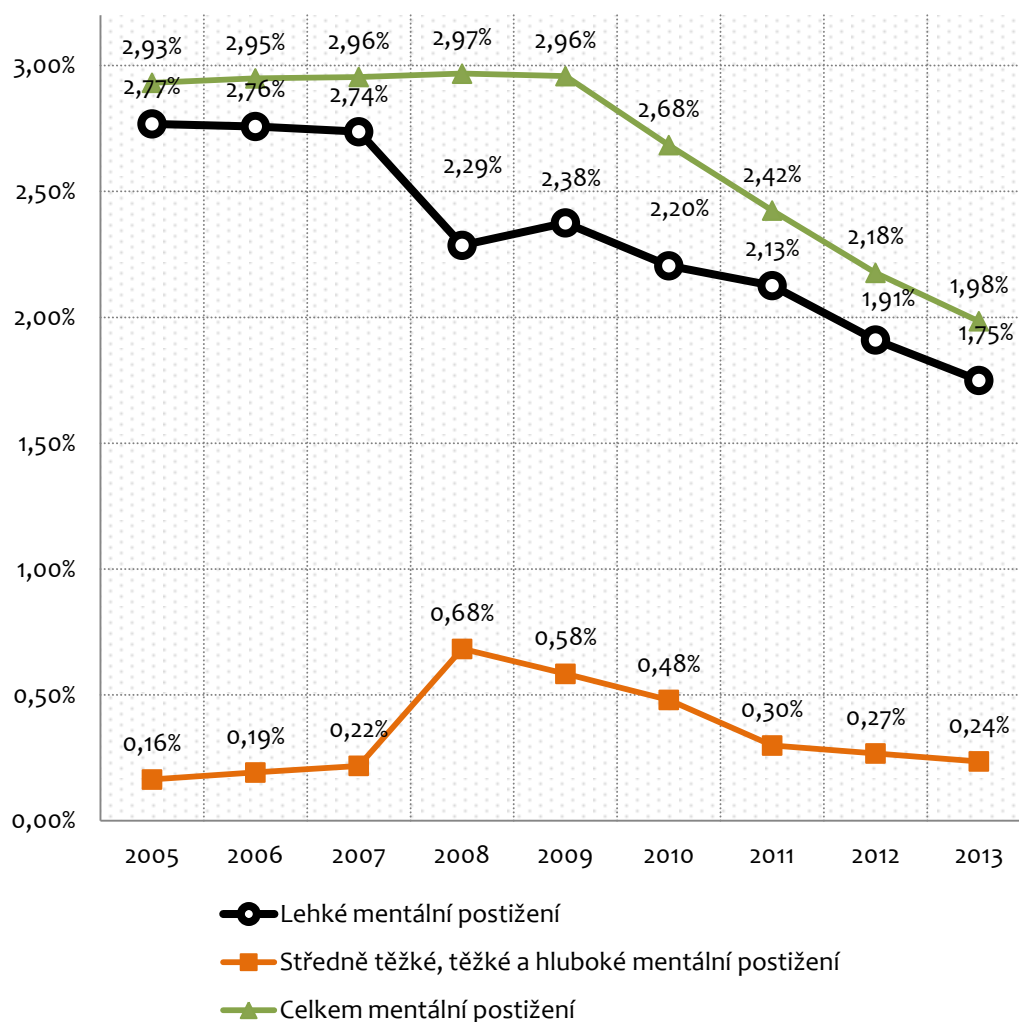
Tato analýza čerpá z dat **Statistické ročenky školství** za školní roky 2005/2006 až 2014/2015. Statistická ročenka školství vychází z údajů o všech dětech ve školství v České republice, které Ministerstvu školství mládeže a tělovýchovy ČR každoročně předávají všechny školy v České republice v rámci tzv. školské matriky. Nejedná se tedy o výběrové šetření. Analýza je založená na údajích **o všech dětech ve všech typech základních škol** v ČR, hovoříme-li o počtech dětí plnících povinnou školní docházku, počítáme i děti plnící povinnou školní docházku na víceletých gymnáziích a konzervatořích.

JAKÁ JSOU HLAVNÍ ZJIŠTĚNÍ?

ZJIŠTĚNÍ Č. 1: POČTY DĚTÍ, KTERÉ DOSTÁVAJÍ DIAGNÓZU MENTÁLNÍ POSTIŽENÍ, DRAMATICKY KLESAJÍ

Procentuální **podíl** dětí, které dostaly diagnózu mentálního postižení, na celkovém počtu dětí absolvujících povinnou školní docházku v ČR klesl **za pět let** od září 2009 to září 2014 **o téměř 40 procent** – z 2,96 procent na 1,84 procenta. Nastala velká změna v podílu dětí s diagnózou lehkého, středně těžkého i těžkého mentálního postižení. Jak je vidět z následujícího grafu, od roku 2007 došlo k prudkému poklesu procentuálního podílu dětí s diagnostikovaným lehkým mentálním postižením v základním vzdělávání v České republice.

**Procentuální podíl dětí s diagnózou mentální
postižení v základním školství v ČR**

Není možné, aby se počet dětí, které mají mentální postižení, tak prudce změnil v průběhu několika málo let. Není možné, aby se najednou začalo rodit méně dětí s mentálním postižením, nebo aby se některé děti z mentálního postižení „vyléčily“.

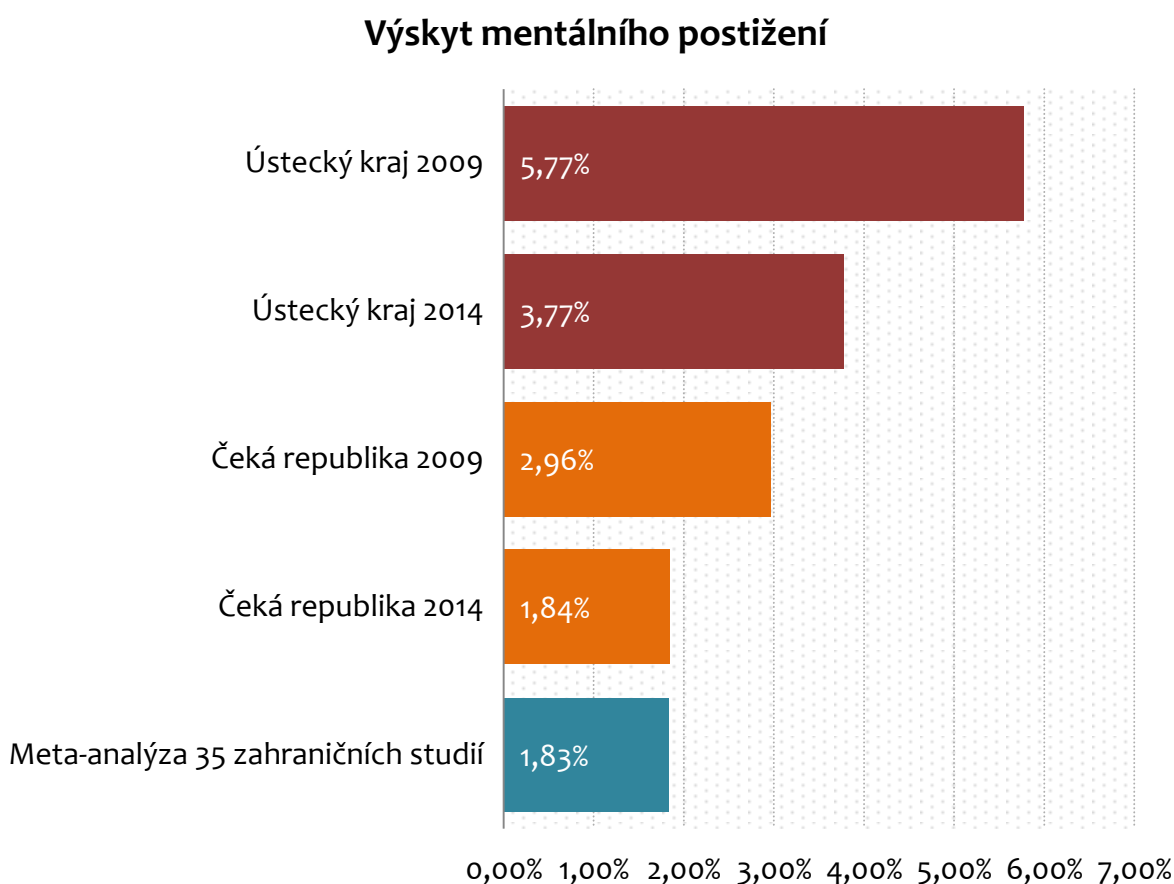
Z uvedených dat evidentní, že mentální postižení je spíše sociální konstrukt, jehož výskyt se mění v závislosti na diagnostických postupech.

ZJIŠTĚNÍ Č. 2: PODÍL DĚTÍ S DIAGNÓZOU MENTÁLNÍHO POSTIŽENÍ SE DOSTAL NA ÚROVEŇ OBVYKLOU V ZAHRANIČÍ, VÝJIMKOU JE ÚSTECKÝ KRAJ

Podle meta-analýzy třiceti pěti studií z různých zemí světa provedené Maulikem a jeho kolegy v roce 2011 je průměrný výskyt mentálního postižení v populaci dětí a mládeže **1,83** procenta (v dospělé populaci je to 1,04 procenta). K 31. 9. 2014 mělo diagnózu mentálního postižení 16 489 z 894 546 dětí absolvujících povinnou školní docházku v České republice, což představuje **1,84** procenta.

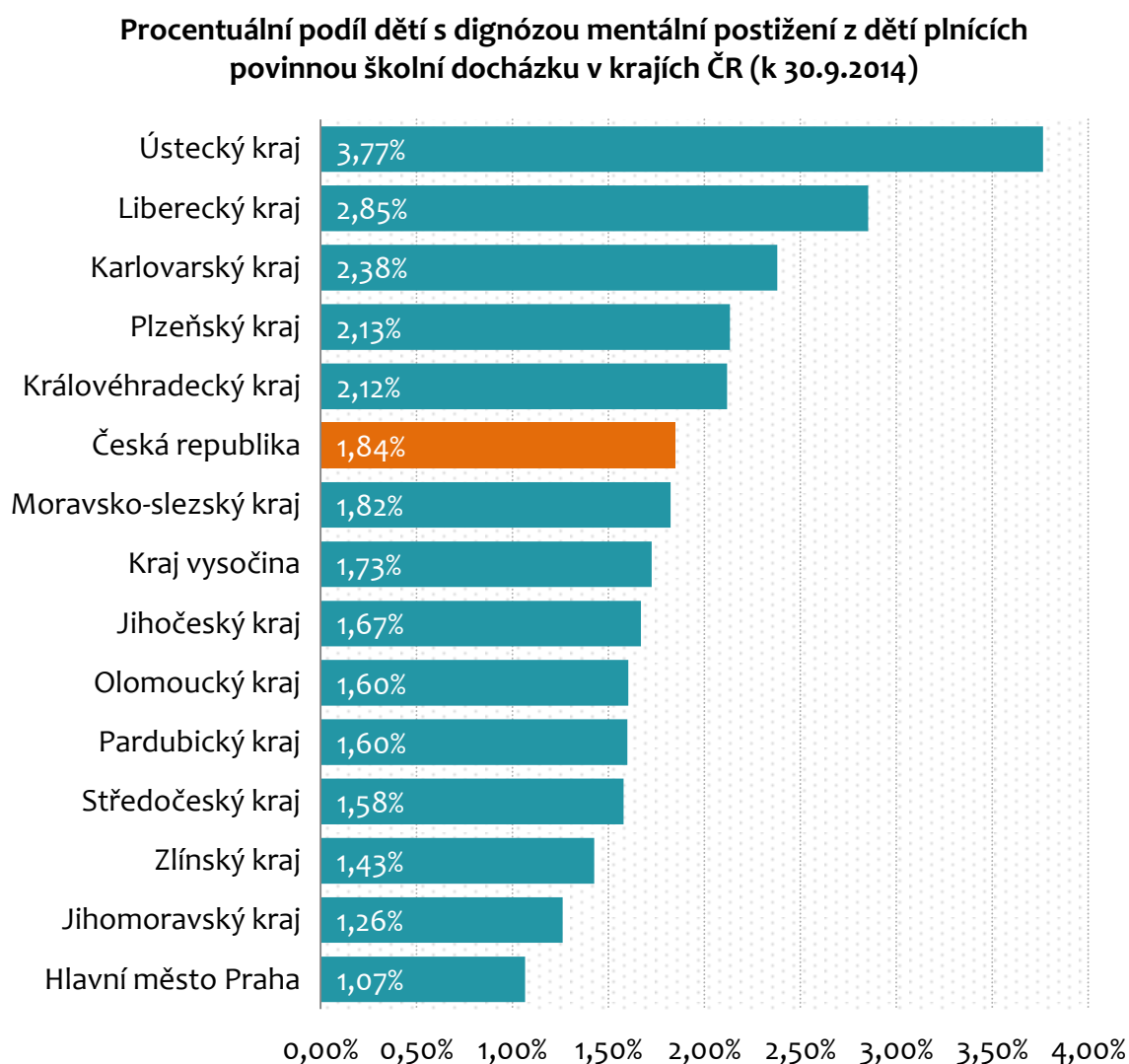
Jak bylo uvedeno výše, za pět let od roku 2009 do roku 2014 došlo k prudkému poklesu dětí s diagnostikovaným mentálním postižením v základním vzdělávání v ČR. Procentuální podíl dětí s diagnostikovaným mentálním postižením **se tak dostal na úroveň obvyklou v zahraničí.**

Jak je vidět z následujícího grafu, v **Ústeckém** kraji, kde je největší výskyt mentálního postižení v ČR, bylo i v roce 2014 diagnostikováno **více než dvakrát více** dětí s mentálním postižením, než je obvyklé v zahraničí.

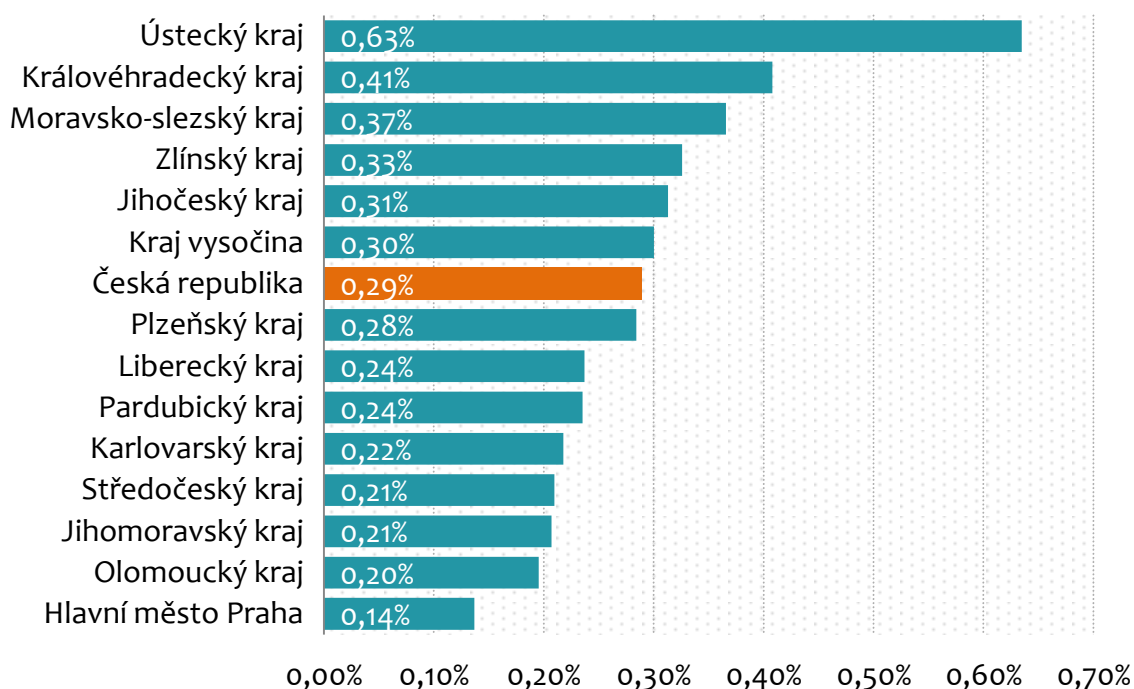
ZJIŠTĚNÍ Č. 3: V JEDNOM KRAJI TŘIKRÁT VÍCE DĚTÍ S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM, NEŽ V JINÉM

Analýza výskytu mentálního postižení v jednotlivých krajích ČR ukázala, že mezi kraji existují **velké rozdíly** v podílu dětí s diagnózou mentálního postižení.

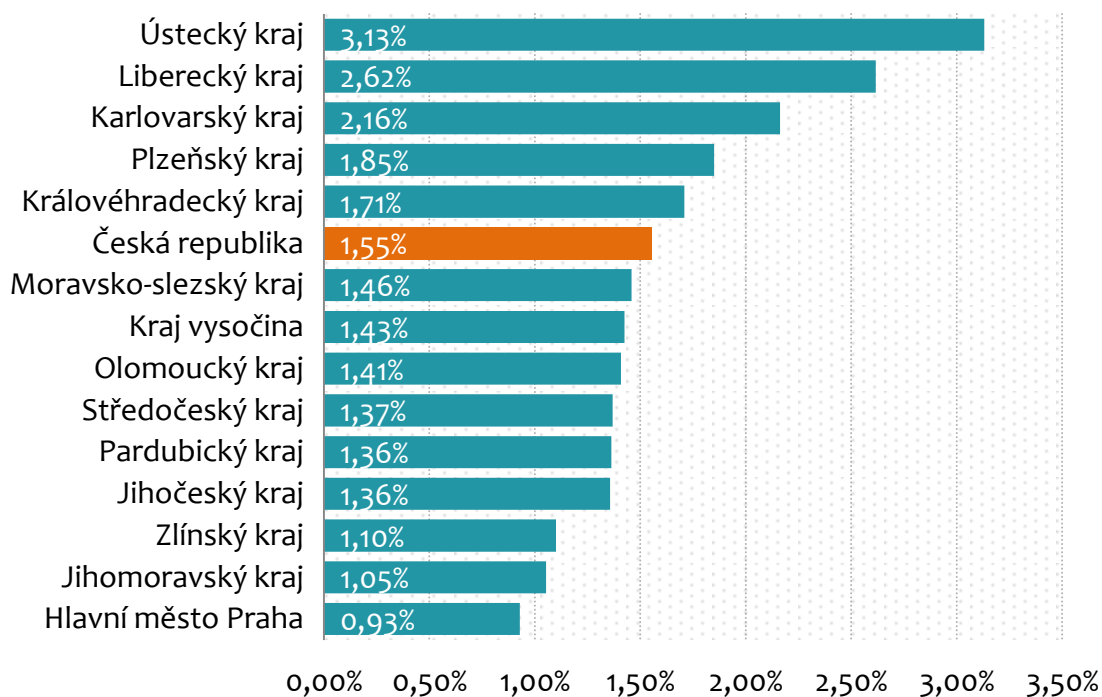
Mezi jednotlivými kraji jsou rozdíly v podílu dětí s diagnostikovaným **středně těžkým, těžkým a hlubokým** mentálním postižením. Z národního průměru **vybočuje** zejména **Ústecký kraj** a na opačném konci spektra **Hlavní město Praha**, jak je vidět z následujícího grafu.

Procentuální podíl dětí s diagnózou středně těžké, těžké a hluboké mentální postižení z dětí plnících povinnou školní docházku v krajích ČR (k 30.9.2014)

Ještě větší rozdíly mezi jednotlivými kraji panují, pokud jde o výskyt **lehkého** mentálního postižení. **V Ústeckém** kraji bylo diagnostikováno **téměř třikrát** více dětí s lehkým mentálním postižením **než ve Zlínském a Jihomoravském kraji a Hlavním městě Praha.**

Procentuální podíl dětí s diagnózou lehké mentální postižení z dětí plnících povinnou školní docházku v krajích ČR (k 30.9.2014)

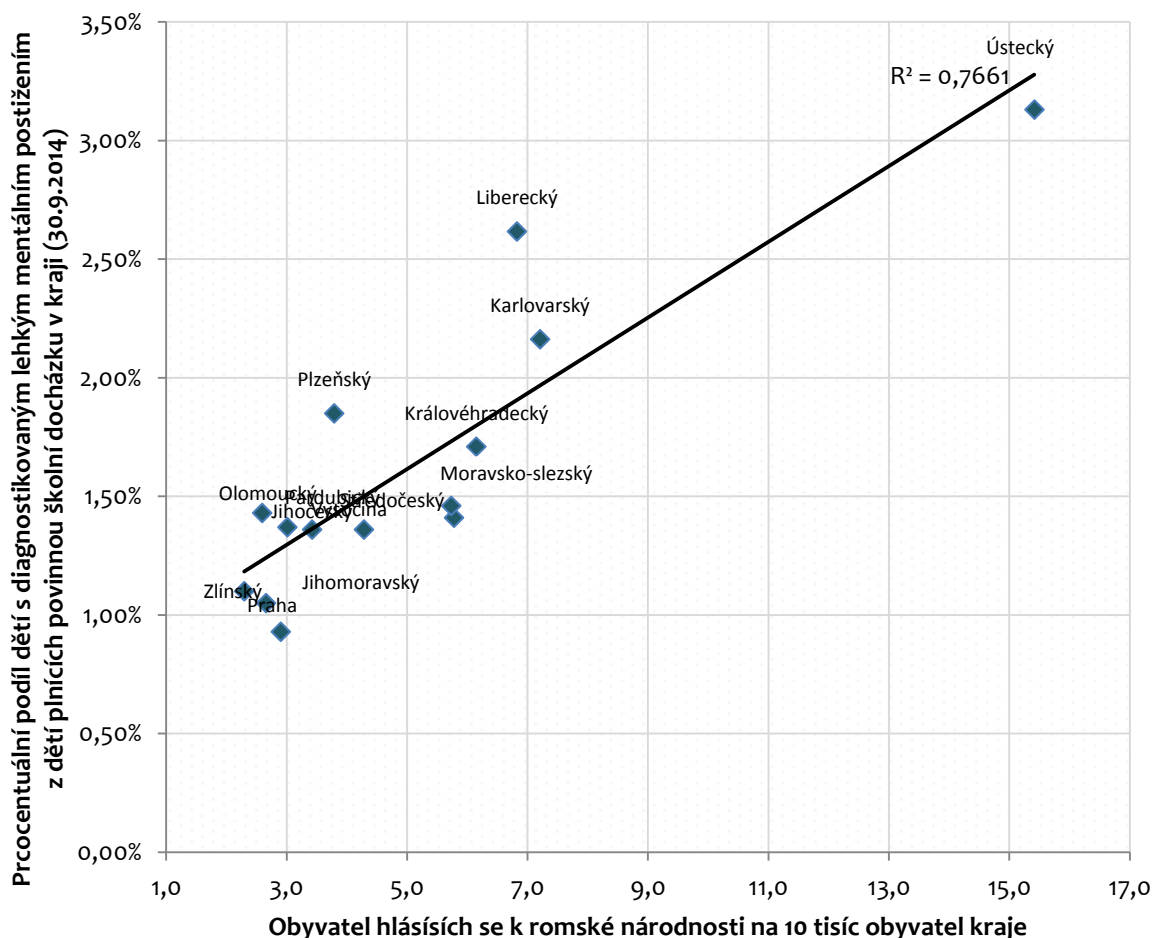

Pomocí statistické metody regresní analýzy jsme se pokusili **prozkoumat**, jaké by mohly být **determinanty** výše uvedených **rozdílů** mezi kraji v podílu dětí s diagnostikovým **lehkým mentálním postižením**. Regresní analýza umožňuje určit kolik procent variace v jedné proměnné – v našem případě podílu dětí s diagnózou lehkého mentálního postižení – vysvětluje variace v jiné proměnné.

Nejprve jsme se pokusili zjistit, jak vysvětlují variaci v lehkém mentálním postižení **rozdílná sociální situace** v různých krajích ČR. Ukázalo se, že výskyt mentálního postižení roste s rostoucí mírou nezaměstnanosti v kraji a s rostoucím podílem příjemců dávek pomoci v hmotné nouzi (konkrétně doplatku na bydlení) na dospělé populaci v kraji. Ani jedna z těchto proměnných nicméně **nevysvětlovala** rozdíly ve výskytu mentálního postižení **příliš dobře** – míra nezaměstnanosti vysvětlila 33 procent variace a podíl příjemců dávek v hmotné nouzi 31 procent variace ve výskytu lehkého mentálního postižení.

Nejsilnějšími prediktory se staly **indikátory velikosti romské populace v krajích**. Rozdíly v procentuálním podílu romské populace žijící v sociálně vyloučených lokalitách vysvětlovaly 56 procent variace v podílu dětí s diagnostikovaným lehkým mentálním postižením. Počet občanů hlásících se k romské národnosti přepočtený na deset tisíc obyvatel kraje, vysvětloval dokonce téměř 77 procent variace ve výskytu lehkého mentálního postižení u dětí. V následujícím grafu je zachycena souvislost mezi uvedenými proměnnými graficky.

Diagnostika lehkého mentálního postižení a velikost romské populace v kraji

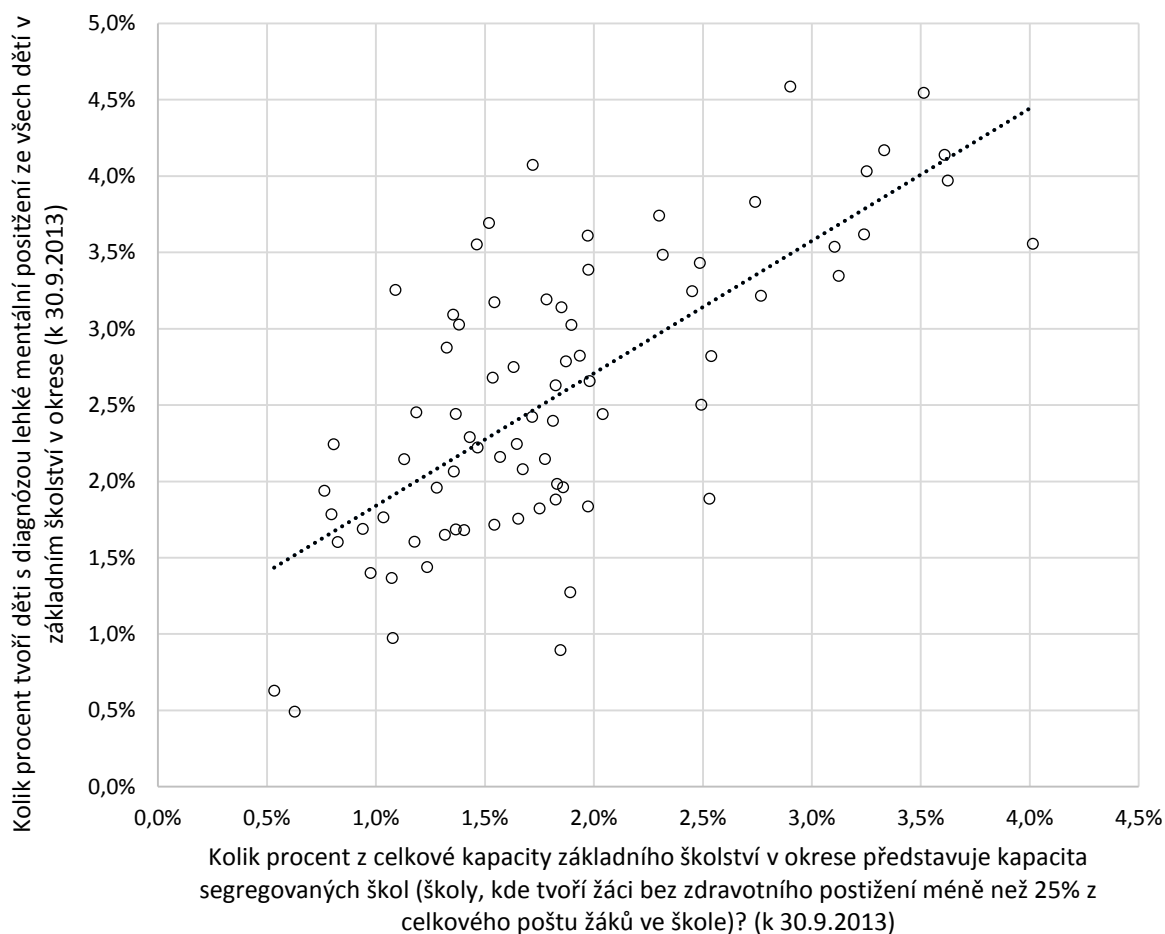
Uvedená souvislost mezi velikostí romské populace a podílem dětí s diagnostikovaným lehkým mentálním postižením se může zdát překvapivá. Nicméně je zcela **v souladu se zjištěními existujících výzkumů a analýz**. Na skutečnost, že romské děti představují kolem jedné třetiny z dětí vzdělávajících se podle rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání s přílohou lehké mentální postižení – tedy, že romské děti představují významnou část z dětí s diagnózou lehké mentální postižení, protože jen ty se mohou vzdělávat podle této přílohy – upozornila řada analýz zrušeného ústavu pro informace ve vzdělávání, opakované zprávy české školní inspekce i veřejného ochránce práv (viz. Literatura a zdroje).

Jedním z uváděných vysvětlení velkých rozdílů ve výskytu lehkého mentálního postižení mezi regiony ČR je to, že **vyšší výskyt lehkého mentálního postižení souvisí s vyšší kapacitou škol samostatně zřízených pro žáky s mentálním postižením (zejména základních škol praktických)**, které pro své fungování potřebují dostatečný počet diagnostikovaných žáků. Proto bylo cílem této analýzy ověřit, zda skutečně dochází v oblastech s vyšší kapacitou takových škol k častější diagnostice lehkého mentálního postižení. Ministerstvo školství bohužel neeviduje kapacity základních škol praktických (což je samo o sobě na pováženou), proto je obtížné tuto hypotézu testovat. Nicméně, co jsme mohli spočítat, byly kapacity škol, kde tvoří žáci bez zdravotního postižení méně než 25 procent z celkového počtu žáků školy. Předpokládat, že taková škola je školou segregovanou, se jeví jako rozumný předpoklad.

Spočítali jsme tedy podíl kapacity těchto škol na celkové kapacitě základních škol v okresech ČR (pracujeme s okresy místo krajů, protože se statistického hlediska je lepší pracovat s větším počtem případů než 14). Ukázalo se, že mezi okresy ČR jsou překvapivě velké rozdíly v tom, kolik procent tvoří kapacita takových segregovaných školy z celkové kapacity základního školství v okrese. Zatímco někde se v takových školách vzdělává pouze 1 procento dětí, jinde je to téměř 5 procent. To je samo o sobě velmi významné zjištění. Proč se v některých okresech musí mimo hlavní vzdělávací proud vzdělávat 4-5 % dětí, když se v řadě ostatních okresů vzdělává ve školách mimo hlavní vzdělávací proud pouze 1-2 % dětí?

Hypotéza, že výskyt diagnózy lehké mentální postižení roste s kapacitou segregovaných škol, se **potvrdila**, jak je vidět z následujícího grafu. Kapacita segregovaných škol vysvětlovala více než 50 procent variace v podílu dětí s diagnózou lehké mentální postižení. Naproti tomu procentuální podíl dětí s diagnózou smyslového, či tělesného postižení na celkovém počtu dětí v okrese, s rostoucí kapacitou segregovaných škol v okrese rostl jen minimálně – variace v kapacitě segregovaných škol vysvětlovala pouze 15 procent z variace v podílu dětí s tělesným a smyslovým postižením. Podíl dětí s diagnózami středně těžkého a těžšího mentálního postižení s rostoucí kapacitou segregovaných škol také stoupal, ale výrazně méně než podíl dětí s diagnózou lehké mentální postižení (kapacita segregovaných škol vysvětlovala 22 procent variace ve výskytu středně těžkého a těžšího mentálního postižení). Je tedy skutečně možné, že lehké mentální postižení je častěji diagnostikováno tam, kde je vyšší kapacita základních škol praktických, které děti s diagnózou lehké mentální postižení potřebují pro to, aby se zaplnily.

Souvislost mezi kapacitou segregovaných škol a výskytem diagnózy lehké mentální postižení v základním školství v okresech České republiky

Na úrovni okresů jsme provedli i řadu dalších analýz s cílem odhalit možné determinanty výskytu lehkého mentálního postižení. K dispozici jsme měli data o nezaměstnanosti za rok 2013, ze Sčítání lidu v roce 2011 jsme měli k dispozici data o podílech osob bez vzdělání a pouze se základním vzděláním, a počtech domácností bez počítače (a internetu). Ukázalo se, že tyto faktory nevysvětlují rozdíly ve výskytu lehkého mentálního postižení příliš dobře – míra nezaměstnanosti a podíl osob se základním vzděláním vysvětlují pouze dvacet procent variace. Za pozornost stojí pouze to, že podíl osob bez vzdělání vysvětluje 34 procent variace ve výskytu lehkého mentálního postižení. Kapacita segregovaných škol však představuje zdaleka nejlepší prediktor výskytu lehkého mentálního postižení. I když je nutno podotknout, že bohužel nemáme k dispozici data o počtech obyvatel sociálně vyloučených lokalit v okresech, je totiž pravděpodobné, že sociální vyloučení bude také významnou determinantou výskytu lehkého mentálního postižení.

Otázka determinant výskytu mentálního postižení nicméně není tak důležitá. Důležitější je, jaká jsou řešení toho, že je v některých krajích České republiky, neúměrně velké množství dětí stigmatizováno nálepkou mentálního postižení.

ŘEŠENÍ: NEJEN ZMĚNY V DIAGNOSTICE, ALE PŘEDEVŠÍM ROZVOJ INKLUZIVNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

Je nesporné, že je třeba přistoupit ke komplexnější revizi diagnostických postupů i organizačního a personálního zabezpečení školského poradenství. Samo o sobě to ovšem **není dostačujícím** řešením. Poradenští pracovníci stanovující diagnózu mentálního postižení si totiž mnohdy jsou vědomi toho, že není zcela správné přidělit dítěti diagnózu mentálního postižení (zejména tzv. lehkého mentálního postižení). Dle názoru některých poradenských pracovníků se děti nastupující do školy znevýhodněné zdravotně nebo tím, že jim rodina neposkytuje (a často ani nemůže poskytnout) potřebnou podporu ve vzdělávání, budou velmi obtížně vzdělávat v běžné třídě. Proto se některým jeví jako nejlepší řešení vzdělávání dítěte ve třídě či škole pro děti se zdravotním postižením. Tak dostávají stovky až tisíce dětí diagnózu mentálního postižení, přestože příčiny jejich speciálních vzdělávacích potřeb jsou ve skutečnosti jiné a vyžadují jinou míru a formu podpory.

Řešením tohoto problému je komplexní podpora škol hlavního vzdělávacího proudu při vzdělávání dětí s různými potřebami. Je třeba podnikat více kroků proto, aby se znevýhodněným dětem dostalo adekvátní podpory v běžné škole, aniž by musely dostávat diagnózu mentálního postižení.

Možností, jak rozvíjet inkluzivní vzdělávání je celá řada. Je možné například:

- rozvíjet **včasnou péči** a předškolní vzdělávání pro všechny děti, zejména pro děti se sociálním znevýhodněním
- zvyšovat **dovednosti učitelů** v práci s **heterogenní** skupinou dětí,
- zajistit školám **dostatek metodické podpory i finančních prostředků pro využívání podpůrných opatření** ve výuce všech žáků se speciálními vzdělávacími potřebami
- posilovat dostupnost a kompetence **asistentů pedagoga**,
- posilovat **dostupnost a kvalitu doučování** a další podpory dětí ve vzdělávání,
- posilovat **sociální roli škol** a jejich propojení s komunitou.

Jak vypadá inkluzivní vzdělávání, a co by měla Česká republika podniknout pro jeho rozvoj, je podrobněji popsáno v Národním akčním plánu inkluzivního vzdělávání, Strategii boje proti sociálnímu vyloučení, mnoha zprávách České školní inspekce a řadě dalších dokumentů a analýz.

LITERATURA A ZDROJE

ČESKÁ ŠKOLNÍ INSPEKCE. *Zpráva z kontrolní činnosti v bývalých zvláštních školách* [online]. 2010 [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/getattachment/6e4232be-1c17-4ff8-ac72-763a23569109>

ČESKÁ ŠKOLNÍ INSPEKCE. *Tematická zpráva - postup transformace bývalých zvláštních škol ve školním roce 2011/2012* [online]. 2012 [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: <http://www.csicr.cz/getattachment/641ebe0e-36b3-4ba3-af8f-e5bf939040e2>

MAULIK, Pallab K., et al. Prevalence of intellectual disability: a meta-analysis of population-based studies. *Research in developmental disabilities*, 2011, 32.2: 419-436.

Mapa sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v ČR. *GAC pro MPSV* [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/mapa/index-2.html>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Obyvatelstvo podle národnosti a podle velikostních skupin obcí a krajů*. [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: <http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=30715&th=&v=&vo=null&vsouzemi=null&void=>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Průměrný podíl nezaměstnaných osob v ČR a krajích* [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: http://vdb.czso.cz/vdbvo/tabdetail.jsp?kapitola_id=15&potvrd=Zobrazit+tabulku&go_zobraz=1&cislotab=PRA6010PC_KR&childsel0=1&voa=tabulka&str=tabdetail.jsp

MŠMT. *Statistická ročenka školství: Výkonové ukazatele* [online]. 2014 [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: www.uiv.cz

Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2012. MPSV. [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/16366/rocenka_2012.pdf

ÚIV. *Monitoring rámcových vzdělávacích programů*, Praha: ÚIV, 2009.

VEŘEJNÝ OCHRÁNCE PRÁV. *Výzkum etnického složení žáků bývalých zvláštních škol* [online]. 2012 [cit. 2014-04-08]. Dostupné z: http://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/DISKRIMINACE/Vyzkum/Vyzkum_skoly-zprava.pdf